

Král, Pavel: *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650. České Budějovice 2002.*

Mezi životem a smrtí

Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650

Edice byla vydána Pavlem Králem v Českých Budějovicích v roce 2002. Vědeckým redaktorem svazku byl Václav Bůžek a recenzentem Marie Ryantová.

Pavel Král je pracovník Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a zaměřuje se na české dějiny raného novověku. Zabývá se primárně dějinami šlechty. Je členem redakční rady historického časopisu *Opera historica*, který Jihočeská univerzita vydává se zaměřením na dějiny raného novověku.

Edice je výběrová. Každý rok je zde zastoupen jedním testamentem (celkem 101) Převážná část takto zpřístupněných pramenů se nachází v Národním archivu v Praze, menší část je ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích, pobočky v Žitonicích a Státního oblastního archivu v Třeboni, pobočky v Jindřichově Hradci.

Sám autor tvrdí, že jde o subjektivní výběr, snaží se zpřístupněné dokumenty představit jako poslední vůle jednotlivých sociálních, majetkových i profesních skupin šlechtické společnosti.

- Soubor tedy představuje celkem 43 posledních vůlí příslušníků vyššího šlechtického stavu (do roku 1627 panského, poté i hraběcího a knížecího) a 58 kšaftů rytířů (včetně čerstvě jmenovaných).
- Ze 101 testamentů je 66 mužských a 35 ženských.
- Svě zastoupení mají jak příslušníci vládnoucí aristokracie s četnými majetky, tak i politicky neaktivní nemajetní rytíři.
- V souboru se nachází taktéž testamenty šlechty, jež byla v roce 1628 nucena emigrovat.

Autor se také zaměřoval na obsah dokumentů, které ve sbírce vydal. Mezi kritéria patřila například formální stránka, doba vyhotovení, délka dokumentu (krátké i mnohostránkové), vůle s pozůstalostním inventářem či listem vysvětlujícím vydědění syna, kšafy rušící platnost předešlých smluv i testamenty zrušené. Taktéž zde můžeme nalézt poslední vůle psané s předstihem, ale i ty sepisované na smrtelné posteli. Nechybí ani výpisy testamentů ze zemských desek nebo koncept poslední vůle.

České dokumenty byly transkribovány, německé transliterovány. Všechny jsou opatřeny poznámkovým aparátem. Autor se snažil zaměřit i na osobu testátora, o něco méně potom na ostatní osoby.

Testamenty (kšafy, listy kšaftovní, zřízení, ...)

Jsou to prameny úřední povahy, mohou však být považovány i za ego-dokumenty, ale pouze za předpokladu že obsahují autobiografické pasáže. Sloužily k zajištění osudu majetku po smrti šlechtice – tedy jeho rozdělení mezi dědice apod.

Dochovaly se ve čtyřech základních vyhotoveních:

- Originály posledních vůlí šlechticů – nachází se v jednotlivých šlechtických archivech (např. Cizí rody ve Státním oblastním archivu v Třeboni)
- Závěti zapsané do desek zemských – do roku 1653 zapisovány do trhových kvaternů. Toho roku se začínají zapisovat do samostatných knih – kvaterny trhové kšaftů.
- Ověřené výpisy ze zemských desek – nacházejí se v rodinných archivech
- Koncepty posledních vůlí – také v rodinných archivech

Při sepisování testamentu se muselo postupovat podle předem předepsaných kroků. Až do uvedení Obnoveného zřízení zemského měli šlechtici povinnost zajistit si od panovníka tzv. mocný list. Tím jim panovník dával svolení k volnému disponování s jejich majetkem. Tento „mocný list“ zaručoval, že po smrti testátora bude mít poslední vůle stejnou právní platnost, jako kdyby byla zapsána do zemských desek za jeho života.

Ideálně měl testátor sepsat poslední vůli vlastní rukou, pokud toho nebyl schopen mohl ji nadiktovat nebo nechat sepsat právními zástupci. Duševní způsobilost patřila k podmínkám právoplatně uznané poslední vůle. Závěť po sepsání byla potvrzena pečeti a podpisem testátora a pečeti testaméntárních svědků – ti měli zaručit, že poslední vůle bude bez formálních nedostatků.

Testament se dával do úschovy k důvěryhodnému šlechtici, který se po smrti testátora postaral o jeho zveřejnění. Po přečtení závěti v rodinném kruhu se daný šlechtic s dědici majetku dostavil do úřadu zemských desek, kde se závěť intabulovala – pokud by nebyla intabulovaná, tak de iure nenabyla právní moci.

Testament musel splňovat i jistou formální strukturu, její ideální podoba byla následující:

1. Úvodní ustanovení
 - a. Invokace
 - b. Intitulace
 - c. Promulgace
2. Důvody sepsání testamentu
 - a. Kontemplace o lidském osudu a nevyhnutelnosti smrti
 - b. Motivace sepsání testamentu
 - c. Právní způsobilost testamentu
 - d. Meditace o duši a posmrtném životě
 - e. Ustanovení o pohřbu
3. Distributivní část
 - a. Dědicové a dědičky
 - b. Poručníci a poručnictví
 - c. Zbožné odkazy

4. Závěrečná ustanovení
 - a. Sankce
 - b. Žádost o vložení do desek zemských
 - c. Zajištění možnosti změnit či zrušit testament
 - d. Zajištění možnosti učinit dodatečné odkazy
 - e. Subskripce a testamentární svědci
 - f. Datace

Obsah edice

Edice se dělí na část výkladovou a samotnou edici testamentů. Ve výkladové pasáži autor nejprve objasňuje heuristická východiska práce a následně představuje poslední vůli ve čtyřech různých aspektech:

- testamentární praxe v Čechách 16. a 17. století
- kontinuální analýza testamentů – rozebrání stavby poslední vůle
- využití testamentů v historickém bádání
- život české šlechty zrekonstruovaný na základě testamentů

Prostřednictvím testamentů se dozvídáme o životních cyklech šlechtické rodiny, které jsou nastíněny převážně skrze přetrvávající naději rodičů na mužské pokračovatele rodu. Významným tématem je také manželství, které bylo značnou měrou ovlivněno rozhodnutím rodičů. Hlavním bodem závěti byly samozřejmě okolnosti smrti a se smrtí spojený rituál.

V pramenné části edice jsou samotné testamety seřazeny chronologicky. Písemnosti i další přiložené dokumenty mají svůj vlastní regist, který shrnuje obsah dané závěti, datum a místo pořízení, zařazení závěti, užitý jazyk a případně informaci, zda se jedná o originál. Jednotlivé závěti mají rozdílnou délku, která činí pár odstavců nebo i několik stran. V poznámkovém aparátu jsou pak připojeny doplňující údaje k jednotlivým aktérům zmíněných v závěti.

Výběr testamentů z edice:

- Záznam o ústním pořízení Bohuslava Tetoura z Tetova z roku 1558
- Výpis ze závěti Ladislava ze Šternberka z roku 1566
- Poslední vůle Jana staršího Popela z Lobkovic z roku 1570
- Poslední vůle Jana mladšího Popela z Lobkovic z roku 1582
- Poslední vůle Jindřicha Chotouchovského z Nebovid z roku 1596
- Poslední vůle a kodícil Kryštofa Budovce z Budova z roku 1602
- Výpis závěti Karla Lichtenštejna z roku 1623
- Poslední vůle a kodícil Heřmana Černína z Chudenic z roku 1650

Badatelské využití testamentů

Zpracování testamentů nám odkrývá zajímavé oblasti života české společnosti. Závěti se díky svému širokému záběru stávají pramenem pro hospodářské, sociální a právní dějiny, historickou antropologii či pro dějiny každodennosti a mentalit.

Základní témata historického bádání využívajícího testamenty:

1) Genealogie, rodina a biografie – Testamenty by měly být jedním z hlavních pramenů při sestavování šlechtických genealogií. Pro jejich časový záběr (2. pol. 16. st. - 1. pol. 17. st.) totiž ještě nebyly v českém prostředí dostatečně rozšířeny církevní matriky. Poslední vůle přinášejí jinak nedostupné demografické informace o samotném testátorovi, jeho předcích a potomcích, a dozvídáme se i základní životní data všech příslušníků.

2) Životní cykly a přechodové rituály – Z testamentů se můžeme dozvědět o průběhu životního cyklu ve šlechtickém prostředí. Nejvíce poznatků závěti prokazují o výchově šlechtických synů od útlého dětství až po univerzitní studia, a o jejich pobytech na šlechtických a panovnických dvorech. Popsána je organizace svateb či pohřebních průvodů a církevních obřadů. Této problematice je v první části knihy věnována samostatná kapitola.

3) Náhled do mentalit šlechty – Arengy testamentů přinášejí dobové představy o zákonitostech běhu lidského života, o smrti i posmrtném životě. Lze postřehnout, že si šlechtici uvědomovali své stárnutí a smrtelnost, ale přesto jsou z jejich slov často čitelné obavy a strach.

4) Právní dějiny, právní povědomí testátorů – Poslední vůle jsou také důležitým pramenem k poznání rodinného, majetkového práva ve sledovaném období. Znění jednotlivých ustanovení posledních vůlí lze považovat za každodenní reflexi práva kodifikovaného zemským zřízením.

5) Vývoj pozemkového vlastnictví a finančního hospodaření šlechty – Součástí odkazů jednotlivých šlechticů i šlechtičen byl v první řadě pozemkový majetek, který je zde velmi podrobně popsán. Vyskytují se zde i popisy dluhů.

6) Hmotná kultura a topografie šlechtických sídel, zámecké přestavby – Poslední vůle sice nedosahují takové přesnosti jako pozůstalostní inventáře, ale mohou zachycovat emociální vztahy testátorů k daným předmětům. Testamenty historikové často využívají jako pramen k poznání vnitřní topografie zámeckých sídel.

7) Páni a přátelé – Poslední vůle mohou odhalovat také neoficiální strukturu vztahů v životě šlechty. V testamentech se objevují poručníci, které nejčastěji ustanovoval sám testátor a poté i testamentární svědci.

8) Personální struktura šlechtického dvora – Pro rekonstrukci této struktury se využívají prameny účetní, korespondence, vrchnostenské instrukce a dokonce i trestně právní prameny. Pomoci však mohou i poslední vůle, ve kterých se často objevují popisy profesního zařazení dané osoby a její funkce u dvora.

9) Fundace církevních a charitativních organizací – Šlechtici často odkazovali finanční částky církevním institucím, za účelem spásy vlastní duše. Takto se dozvídáme údaje o každodenním životě v těchto institucích.